

Knjižnica Slovenskega šolskega muzeja¹ ima pod signaturo 15133 zanimivo dvojezično knjigo v slovenščini in nemščini, verjetno unikat, saj je po dosedanjih ugotovitvah nima nobena druga knjižnica v Sloveniji. Na desni polovici ima knjiga slovenski naslov: »Bucvice tega sadeshanja sa mladust. V Zelouzi. Vtisnjene inu se naidejo per Ign. od Kleinmayr, deshelskimu Shtamparju 1794.« Nemški naslov je »Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten.« Knjiga ima 111 strani, na levi strani z nemškim, na desni s slovenskim tekstom. Obsega 4 večerne pogovore z osmimi poglavji.

Bucvice pripovedujejo o dobrem in pravičnem možu Bogalubu Zhashtibogarju, ki posebno rad kramlja z otroki in jih uči. Pripoved se prične, ko je Bogalub star 70 let in se pogovarja s svojim sosedom Andrejem Dobrovolom in otroki, odgovarja na njihova vprašanja in jih nagovarja, da tudi sami pripovedujejo zgodbe, ki so se jih že naučili.

Prvi večerni pogovor ima samo eno poglavje z vodilno temo:

I. Dolžnosti do samega sebe.

1. O našem telesu, negi in zdravju, ki ga ohranimo s previdnostjo, zmernostjo in delom.
2. O duši, ki jo bomo ohranili zdravo, če se bomo varovali pregreh.
3. O varčnosti, nemarnosti in lakomnosti.

Drugi večerni pogovor obravnava:

II. Dolžnosti do drugih.

1. Začetki oblasti: kraljev, gosposke, sodnije, vojske, davkarije. Govori o zgodovini oblasti in njihovi potrebnosti ter uči, da jim moramo biti podložni, ker skrbe za naš blagor.
2. Dolžnosti do gosposke.
3. Dolžnosti do drugih ljudi. Ogibati se moramo nasilja, tatvine, goljufije, laži in krive prisege.

Tretji večerni pogovor obsega poglavje s temo:

III. Dolžnosti do družabnosti.

Nasšteva naslednje lastnosti: 1. uslužnost, 2. nevoščljivost, 3. napuh, 4. obrekovanje in posmehljivost, 5. prijaznost, 6. jeza, 7. trma, 8. jezikavost in 9. nehvaležnost.

Četrty večerni pogovor ima 5 poglavij, ki govorijo:

- IV. O dolžnostih hišnega življenja.
- V. O dolžnosti do staršev, učiteljev, bratov in sester, sošolcev in poslov.
- VI. O dolžnostih do živali.
- VII. O vesti.
- VIII. O veri.

Za vsako obravnavano temo je v pogovorih dodana ustrezna kratka zgodba, ki naj bi vzgojno vplivala na otroke.

To knjigo omenja dr. Vlado Schmidt v I. knjigi svoje »Zgodovine šolstva in pedagogike na Slovenskem«. Dr. Schmidt meni, da so je vsekakor uporabljali v koroških šolah in je bila izdana z namenom, da olajša slovenskim učencem pouk nemščine. To je v tem obdobju edini slovenski prevod šolske knjige, ki je bila namenjena izrecno učencem v mestih.

V Simoničevi »Bibliografiji slovenskih knjig« iz leta 1905 ta knjiga ni omenjena in prav tako ne v Strastilovi »Bibliographie der im Herzogthum Kärnten bis 1910 erschienenen Druckschriften«, ki je izšla leta 1912.

Ni znano, kdo je knjigo prevedel v slovenščino. Prevedena je v lep koroški dialekt, ki se razlikuje od Gutsmanovega jezika po tem, da uporablja črko y, ki je Gutsman ni in pa znak Š. Prav gotovo pa je jezuit Ožbalt Gutsman s svojim delovanjem vplival tudi na prevod te knjige. S svojimi deli, zlasti s prevodom Velikega katekizma leta 1790 ter z »ABC ali bukvice teh čerk inu besied« iz istega leta je namreč omogočil začetek upoštevanja slovenščine v koroških šolah. Da je bil takrat v celovškem šolskem okrožju slovenski jezik prevladujoč, priznava med drugim tudi dopis gubernija z dne 26. 10. 1787. Prav tako je tudi razpis za mesto okrožnega šolskega komisarja z dne 23. 10. 1787 za celovski okraj zahteval od kandidatov znanje slovenščine.²

V Koroškem zborniku iz leta 1946 je objavil Ivan Grafenauer članek: »Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva«, v katerem ugotavlja: »Kako dobro je zoral Gutsman koroško slovensko kulturno njivo spričuje to, da tudi po njegovi smrti leta 1790 delo ni prenehalo, ampak se je celo razširilo na torišča, na katera se Gutsman ni vzupal. Od 1790 do 1809 je izšlo v Celovcu vsaj 19 knjig, med njimi nove izdaje Gutsmanovih spisov.« In prav v tem razdobju je izšla tudi knjiga »Bucvice tega sadershanja sa mladust.«

Prvotni nemški original dvojezične izdaje iz leta 1794 je nekajkrat omenjen in je izšel

že pred letom 1786. Dr. Anton Weiss ga prvič omenja v svojih dveh knjigah iz leta 1904 »Geschichte der österreichischen Volksschulen 1792—1848« in v prvi knjigi ugotavlja, da so leta 1786 uvedli v avstrijskih šolah novo berilo »Male povesti za šole na kmetih«. Na podlagi spoznanja, da to berilo zajema snov le iz okolja kmečkega otroka, je bilo odrejeno, da se berilo vsebinsko razširi. Tako so nastale tudi »Male povesti za šole v mestih«. Odloženo je bilo, naj se uporablja to berilo v višjih oddelkih prvega razreda mestnih šol namesto dosedanjega »Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten.« Weiss omenja to knjigo tudi kot učbenik za I. in II. razred glavnih in normalnih šol. Weiss navaja tudi obširne razprave državnega svetnika Martina Lorenza, ki je leta 1803 predlagal izboljšanje šolstva in uvedbo posameznih učbenikov za šole. Poleg že omenjene knjige je predlagal tudi »Sittenbüchlein für die Jugend auf dem Lande«. Obe naj bi uporabljali že v prvem razredu za vaje v branju, čeprav nista bili predpisani kot obvezna šolska učbenika. V svoji II. knjigi navaja dr. Weiss vsebino posameznih učbenikov in omenja med priročniki za verouk tudi izdajo »Sittenbüchlein für die Jugend in den Städten« iz leta 1828. Vsebinska se ujema z dvojezično izdajo leta 1794, le tretji večerni pogovor se konča že s točko 6, medtem ko so v naši dvojezični izdaji navedena še »od nehvaležnosti«, »od nepotolazljivosti« in »od jezičljivosti«. To knjigo omenja tudi Hye v svoji knjigi »Methodenbuch oder ausführliche Anweisung alle in der Politischen Verfassung der deutschen Schule in den k. k. deutschen Erbstaaten enthaltenen den Unterricht und Lehrstand betreffenden Anordnungen zu erfüllen.« Navedena je na koncu, kjer je seznam oziroma cenik učbenikov za normalke in drugi nabožni spisi. Hyeva knjiga je izšla leta 1812 in je »Sittenbüchlein« navedena tudi v seznamu njene druge izdaje iz leta 1814. Verjetno je ta knjiga doživela mnogo različnih izdaj in ponatisov.

V obdobju, ki je sledilo Splošni šolski naredbi leta 1775, so učbenike izdajale posamezne okrožne šolske komisije. Koroška je imela šolsko založbo v Celovcu, leta 1790 pa je založništvo šolskih knjig za Koroško prevzel Ignaz Alojzij Kleinmayr.³ Zanimivo je, da Gutsmanovega abecednika, ki je izšel prav to leto, ni izdal Kleinmayr, temveč Šoter. Leta 1794 je Kleinmayr oddal svojo celovško založbo v najem in spada knjiga »Bucvice tega sadershanja sa mladust«, ki je izšla prav v tem letu, med njegove zadnje izdaje.

Bucvice so bile eno izmed prvih slovenskih beril. Za slovenska berila v osnovnih šolah

se namreč niso kaj prida menili, saj so slovenski šolarji vse do leta 1778 lahko brali v slovenščini edino le učbenike za verouk. Šele leta 1778 je Blaž Kumerdej prevedel v slovenščino prvo poglavje drugega dela Felbingerjevega berila, ki je izšlo leta 1777. To je bilo naše prvo dvojezično berilo s slovenskim naslovom »Vodenja sa brati u use sorte pisanja sa šolarje tih duželskih šol v c. kr. dushehlah«. Izšlo je pri Egerju v Ljubljani. Snov berila je bila povzeta po delu Friedricha Rochowa, ki je leta 1776 napisal obsežno berilo »Der Kinderfreund«, po katerem so se zgledovala precej časa vsa avstrijska šolska berila. Kumerdejevo dvojezično berilo je obravnavalo predvsem snov iz podeželskega okolja. Po vsebini je le prav malo podobno Bucvicam, saj njegove kratke zgodbe nimajo nikakršne sličnosti v Bucvicah in so povsem različne tudi osebe, ki nastopajo v enih in drugih. Neka podobnost se kaže le v sorodnem stališču glede vdanosti oblastem ter glede vernosti in poštenja.

Tudi »Male povesti za šole v mestih« niso imele nobene podobnosti z Bucvicami. Male povesti bi morali po odloku dvorne komisije že leta 1807 predelati, ker so bile po mnenju komisije neprimerne za šolsko berilo. Ker pa predelava ni bila opravljena, je komisija leta 1825 proglasila Male povesti kot neuporabne za šolsko berilo. Namesto tega so začeli v šolah uporabljati knjigo nemškega mladinskega pisatelja Egidija Jäisa, ki je imela v slovenskem prevodu Stanka Vraza naslov: »Lepe zgodbe in poučne povesti za otroke«. Knjiga je obsegala okrog 80 zgodb, ki jih pripovedujejo starši svojim otrokom. Na koncu vsake zgodbe je bil izražen njen nauk v verzih. Z Bucvicami ta knjiga ni imela podobnosti in tudi ne z berili, ki so vsebovala moralni nauk. Tudi naša berila, ki so izšla kasneje, na primer Metelkov prevod »Berila za male šole na kmetih« iz leta 1834 ali Slomškovo »Veliko berilo« iz leta 1856, nimajo beril, ki bi bila podobna kakemu poglavju iz Bucvic.

»Bucvice tega sadershanja sa mladust« iz leta 1794 so naša prva šolska knjiga, ki je bila namenjena izključno moralnemu pouku. Zanimivo je, da moralne vzgoje ne enači z versko, čeprav je napisana v duhu krščanske morale.

OPOMBE

1. Knjigo je Slovenski šolski muzej odkupil 13. novembra 1957 od učitelja Janeza Veninška. Hranila se je na njegovem domu v Rečici ob Savinji. — 2. Arhiv v Slovenskem šolskem muzeju, fascikel 247/15. — 3. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja, fascikel 247/3.

ČRNE KOZE NA KRANJSKEM IN V LJUBLJANI V LETIH 1873/74

PETER VODOPIVEC

Velika epidemija črnih koz, ki jo je sprožila francosko-pruska vojna 1870-71 in ki je posebno v Franciji in na Pruskem zahtevala mnogo smrtnih žrtev, se je razširila po vsej Evropi in v letih 1872, 1873 in 1874 močno prizadela tudi bivšo Avstrijo. V treh letih je v avstrijskih deželah več kot 141.000 ljudi umrlo za črnimi kozami.¹ Epidemija je v Avstrijo prodirala postopoma in še leta 1870 je bila smrtnost zaradi črnih koz razmeroma nizka (trije umrli na deset tisoč prebivalcev). Leta 1871 je začelo rasti število smrtnih primerov zaradi te bolezni predvsem v Spodnji Avstriji in Salzburgu, delno pa tudi v Vzhodni Avstriji, na Moravskem, v Šleziji in na Češkem. Leto kasneje je epidemija v Spodnji Avstriji, Salzburgu in Šleziji že dosegla svoj višek (Spodnja Avstrija 37 umrlih na 10.000 prebivalcev, Salzburg 20,4 in Šlezija 57,7), medtem, ko je bil v južnem delu monarhije najmočnejše prizadet Trst (72,2 umrlih na 10.000 prebivalcev). V letih 1872 in 1873 se je bolezen razširila tudi na Štajersko, Koroško in Kranjsko, kjer je največji obseg zavzela leta 1874.²

V avstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom je v letih 1871 do 1875 naslednje število ljudi umrlo za kozami:³

Dežela	1871	1872	1873	1874	1875
Kranjska . . .	58	187	993	2407	203
Koroška . . .	65	90	620	947	191
Štajerska . . .	190	806	1745	2612	934
Trst	27	923	53	77	36
Gorica					
z Gradiščansko	22	112	156	107	28
Istra	15	481	251	238	82

Če primerjamo absolutno število smrtnih primerov v pravkar navedenih deželah s številom prebivalcev, bomo videli, da je epidemija najmočnejše prizadela Trst (leta 1872) in nato Kranjsko (leta 1874):⁴

Dežela	1871	1872	1873	1874	1875
Kranjska . . .	1,2	4,0	21,2	51,1	4,3
Koroška . . .	1,9	2,7	18,3	27,8	5,6
Štajerska . . .	1,7	7,0	15,1	22,4	8,0
Trst	2,1	72,2	4,1	5,9	2,7
Gorica z Gr.	1,1	5,5	7,6	5,2	1,4
Istra	0,6	18,3	9,5	8,9	3,0

Vesti o bolezni na Kranjskem je mogoče zaslediti že spomladi leta 1873 sočasno s poročili o epidemičnih pojavih črnih koz na južnem Koroškem in na Štajerskem. Tako že 9. marca 1873 piše Slovenski narod o umrlih za kozami iz Kranjske gore, pa tudi o povečanem številu bolnikov v Ljubljani. Zdi pa

se, da vse do poletja 1873 na Kranjskem bolezen še ni dosegla epidemičnega obsega. Poročila o njeni razširitvi postajajo pogostejša v drugi polovici leta. Kot je leta 1875 pisal ljubljanski mestni fizik dr. Viljem Kovač se je epidemija širila proti Ljubljani iz Trsta in naj bi bili najprej prizadeti kraji ob južni železnici.⁵ Tudi poročila, ki jih je prejemale deželna vlada v Ljubljani, kažejo, da je v nekaterih krajih postojnskega okrožja začelo število obolelih za kozami naraščati že julija meseca, v okolici Kranja pa meseca avgusta. V septembru, oktobru in novembru se je epidemija razširila že v samo okolico Ljubljane in neko poročilo o stanju epidemije na Kranjskem z dne 7. decembra 1873 našteva primere bolezni že praktično po vsej Kranjski v okolici Postojne, Radovljice, Kranja, Ljubljane in Novega mesta.⁶

Med glavne vzroke za razmeroma velik obseg epidemije in nato posebno v letu 1874 veliko smrtnih žrtev je šteti dejstvo, da se je prebivalstvo večinoma še vedno upiralo cepljenju. Kar v »Letnih zdravstvenih poročilih mestnega fizikata« piše dr. Kovač, gotovo ne velja le za Ljubljano, pač pa za vso Kranjsko: ne samo, da so mnogi ranocelniki in celo zdravniki odklanjali cepljenje, temveč so s posebnimi letaki in časopisnimi članki tudi javno agitirali proti vakcinaciji. Nesrečni primeri prenosa raznih boleznih, predvsem luesa, zaradi nepredvidne izbire ali priprave cepiva so še povečali nezaupanje pri prebivalstvu, saj so bili prek časopisja znani tudi širši publiki. Prisilno cepljenje je bilo izvedeno v nezadostni meri in potrdilo o cepljenju je bilo potrebno le ob podelitvi štipendij.⁷ Kot piše dr. I. Logar v svojem članku o »Zgodovini črnih koz na Slovenskem«, je bil v Avstriji sicer leta 1836 izdan predpis, ki cepljenje priporoča, ni pa bilo vprašanje vakcinacije nikoli zakonsko urejeno.⁸

Statistični podatki pa kažejo, da so kljub navedenim predsodkom v sedemdesetih letih na Kranjskem proti kozam cepili okoli 13.000 do 14.000 ljudi letno.⁹ Deželni odbori in avstrijska vlada so zdravnikom, ki so se pri cepljenju posebej izkazali, podeljevali posebne premije in pohvale. Taka premija je bila razmeroma visoka, saj je lahko preseгла vsoto 100 fl.

Od decembra 1873 do aprila 1874 poroča časopisje o bolezni iz vse Kranjske, pa tudi velikega dela južne Štajerske. V več sestavkih so pisci opozarjali na nalezljivost bolezni in na potrebne sanitarne ukrepe. Posebno poučen članek z naslovom: »Koze, kozice ali

osepnice« so 7. januarja 1874 objavile Novice; v članku propagirajo cepljenje, opisujejo simptome bolezni in njen potek; »Če so se kože vrinile, ne zatre jih nobeno zdravilo, noben zdravnik,« piše pisec v Novicah. »Svoj tek v človeku morajo dokončati, razpasti se po životi in dozoreti morajo, kot so se začele. Zdravil tedaj iz lekarne ni nikakoršnih treba... vodo (pa ne premrzlo) naj pijo čisto ali enmašo okisano z limono ali z jesihom. Vino ali druga vinska pijača ali jedila so strup takim bolnikom. Juha (župa) in kako pečeno jabolko bodi naj jim jedilo«. Tudi Novice opozarjajo, da je bolezen zelo nalezljiva — »komur ni treba, naj ne gre blizo, kjer je kozavi bolnik« — in je treba takoj poklicati zdravnika.

Kot kaže, pa so vsa ta opozorila imela le delen uspeh. Predvsem se svojci niso hoteli takoj ob smrti obolelega ločiti od njegovega trupla in ga prepustiti mrtvašnici. Tudi črnih tabel, ki so opozarjale na bolezen v hiši, niso redno obešali. Slovenski narod celo poroča 16. januarja 1874 iz Brežic, da »naš glasoviti zdravnik dopušča, da se kozavo deklet iz hiše, kjer je po njej tudi gospodinja zbolela na kozeh, prevaža iz mesta v dve uri oddaljeno okolico, kakor da bi si tudi tam bolezniki želeli«. Brežiški poročevalec sklepa, da verjetno zdravnik pri dekletu koz niti opazil ni, »ker navadno le izmed vrat s »cvikarjem« na postelji bolnika gleda«. Brežiški zdravnik pa je moral biti med izjemami, saj so poročevalci od drugod poročali o požrtvovalnosti in zaslužnosti svojih zdravnikov.

Slabi preventivni ukrepi proti širjenju epidemije so 30. marca 1874 vzbudili dr. Vošnjaka, da je v državnem zboru interpeliral pri notranjem ministru. V interpelaciji, ki jo je 19. aprila 1874 objavil Slovenski narod, se naglašja, da na Štajerskem in skoraj po vsem Kranjskem že nekaj mesecev trajajo epidemije koz, vročinske bolezni in škrlatinka in vendar vlada na okuženih krajih ne vpelje epidemnega ravnanja in se ne skrbi za podučenje ljudstva in dovoljno zdravniško pomoč. Po Vošnjakovem mnenju je bilo za osamitev bolnikov storjeno premalo, tako v bolnišnici kot v privatnih hišah lahko bolnika vsakdo obišče. Umrlji za kužno boleznijo so ostajali v hišah tudi po osemindeset ur, obiskovalcem, med njimi mnogim beračem, ki so živeli od posedanja pri mrtvem, saj so tako dobili svoj obrok hrane, se je ob takih prilikah streglo s kruhom in vinom. Tudi gostilne so bile ves čas epidemij odprte, hiše z bolniki brez svarilnih črnih tabel. »Dolje se niti posteljna slama ne sežiga, niti se obleka in posteljna oprava ne desinficira, nego se meni nič, tebi nič med dediče razdeli ali pa beračem podari«, se omenja v interpelaciji. »Okrevajoči bolniki, še vsi krastovi,

pridejo kar v cerkev, v pisarne, v prodajalnice, v šolo in na trge... Sanitarni okraj končno so toliki, da bi se vsak okrajni zdravnik moral pomnožiti, da bi ob enem na 30 ali 40 okuženih krajih bil«. Vošnjak ob koncu svoje interpelacije opozori na zastarelost dosedanjih odločb v »epidemnih stvareh« in da »jako potrebujemo reforme v duhu časa in moderne vede«.

Največji obseg je dosegla epidemija v prvi tretjini leta 1874. O bolezni poročajo iz okolice Kranja, Planine, Postojne, Novega mesta, Brežic, Celja, Savinjske doline in Ljutomera. Slovenski narod poroča 14. aprila 1874 iz Horjula pri Polhovem gradcu, da je od 1. januarja 1874 umrlo 53 ljudi za kozami in tifusom, medtem ko jih sicer v vsem letu umre od 20—24. Toda v istem mesecu prihajajo tudi že prva poročila o pojenjavnanju epidemije. Tako je v aprilu zaslediti vse manj bolezni na Notranjskem in Primorskem,¹⁰ v maju pa je tudi v Ljubljani že skoraj ni več.¹¹ Od junija dalje je mogoče zaslediti vesti o kozah v posameznih delih Kranjske v časopisju le še občasno. Vso pozornost zopet pritegne stalno ponavljajoča se živinska kuga in preteča nova epidemija, tokrat epidemija kolere.

Prve primere koz v Ljubljani je Slovenski narod zabeležil že v marcu in aprilu 1873. Tako je 14. marca 1873 poročal o prihodu »13 Lahov«, ki so prišli »po šubu iz Gradca in so v šubnem lokalu v Ljubljani prenočevali«. Zdravnik je drugega dne ugotovil, da je eden med njimi že tako bolan za kozami, da »je bil po vsem životu kakor posut z mozolji«, bolehal pa sta tudi že dva njegova tovariša. Istega meseca so v Ljubljani zabeležili še več primerov črnih koz, vendar je iz poročil razvidno, da spomladi in poleti 1873 v Ljubljani bolezen še ni imela epidemičnega značaja. Mestni svet je kljub temu že s prvim januarjem uvedel izredno cepljenje; do novembra 1873 so tako cepili redno vsak teden, v novembru pa so morali delo prekiniti, ker meščani k vakcinaciji niso več prihajali.¹²

Tako je lahko 30. novembra 1873 mestni fizik dr. Viljem Kovač sporočil magistratu, da se je v tednu od 23. do 30. novembra tudi v Ljubljani nevarno povečalo število bolnikov s črnimi kozami. Večje število obolelih za kozami je bilo sicer opaziti že vse zadnje leto od novembra 1872, je pisal dr. Kovač, toda primeri so bili le sporadičnega značaja. Zdaj pa mestu grozi epidemija. V več točkah je mestni fizik predlagal zaščitne ukrepe.¹³ Bilo pa je že prekasno, da bi preprečili razširitev bolezni.

6. decembra 1873 je magistrat na svoji seji razpravljal o Kovačevem poročilu in njegovih predlogih. Odločil se je za več preventivnih ukrepov. Takoj je ponovno uvedel izred-

no cepljenje in z javnim razglasom poučil prebivalstvo o pomenu cepljenja ter načinu in pomenu desinfekcije. Mestne zdravnike je pozval, naj na posebej zato pripravljenih tiskanih obrazcih vsake tri dni poročajo o uspehu zdravljenja že obolelih in o novih bolnikih. Zdravnike so še opozorili, naj vse bolne, ki jih ni mogoče izolirati, zagotovo pošljejo v bolnišnico in so za kozave bolnike odprli posebno zasilno bolnišnico v trnovskem predmestju, saj je bila podružnica deželne bolnišnice na Poljanah hitro polna. Magistrat se je obrnil tudi na uprave šol, da bi vplivale na svoje gojence in jih pripravile na cepljenje; otroke so nato na določenih mestih in v določenih dneh cepili mestni zdravniki. Oboleli otroci so se lahko vrnili v šolo šele s potrdilom zdravnika, da so bolezen že prestali, otroci iz hiše, v kateri je kdo zbolel, pa so morali ostati doma, dokler ni bolezen v družini povsem prenehala. Na istem sestanku so mestni očetje pretresli vprašanje o organizaciji desinfekcije. Odločeno je bilo, da bo magistrat zaprosil upravo civilne bolnišnice, naj v uporabo odstopi desinfekcijsko peč, v kateri bi nato sežigali posteljno perilo kozavih bolnikov. Za zbiranje in prenos tega perila je magistrat najel posebnega slugo, obenem pa je določil, da tudi kozave bolnike lahko prenašajo s posebej za to določeno nosilnico.¹⁴

Kljub razmeroma zgodnjemu opozorilu pa je Ljubljana v zadnji tretjini meseca decembra doživela pravi izbruh bolezni. Medtem ko je od 9. do 23. decembra v Ljubljani zbolelo za kozami vsega 22 oseb, je bilo v tednu od 23. do 29. decembra prijavljeno mestnemu svetu 75 novih bolnikov.¹⁵ Dne 20. decembra 1873 je sporočil Slovenski narod, da je deželna vlada vse ljubljanske šole »včeraj nanaglo zaprla za tri tedne, ker se kužna bolezen kože posebej med mladino strašno širi«. Bolnišnica za kozave na Poljanah je bila do konca decembra že povsem polna, tudi v Trnovem so lahko sprejemali le mestne bolnike in zavračali obolele iz mestne okolice. Mnogo bolnikov je ležalo kar doma, v privatnih hišah. Mestni svet je pooblastil posebno komisijo svoje sanitetne policije, da je iskala po hišah nenaznanjene bolnike, saj je bilo med ubogimi — kot je zapisal Slovenski narod 28. decembra 1873 — mnogo bolnih, ki niso niti vedeli, kakšno bolezen imajo.

Na sestanku 29. decembra se je magistrat odločil za nove ukrepe in določil posebno sanitetno komisijo, ki »ima vse storiti, da se tej epidemiji pot zapre«. V komisiji so bili župan, štirje mestni odborniki, dva mestna zdravnika in prvi magistratni svetovalec.¹⁶ Na istem sestanku je dr. Keesbacher opozoril, da se dosedanji sklepi o preventivnih ukrepih, ki jih je sprejel magistrat, niso dosledno

izvajali. Tako prostorov, v katerih so se kozavi bolniki zadrževali, marsikje sploh niso desinficirali, kjer pa so desinfekcijo opravili, ni postopka nihče nadzoroval. Poziv k vakcinaciji in revakcinaciji ni naletel na zaželen odmev, medtem ko so bolne in celo mrtve kar fiakarji sami prevažali v bolnišnico. Sanitetna komisija, ki se je sestala že 30. decembra, je zato sklenila nabaviti lasten voz za prevoz kozavih bolnikov, fiakarjem pa najstrože prepovedali ta posel. Poseben predmet razprave je bilo tudi vprašanje bolnikov, ki jih doma ni bilo mogoče izolirati, niso pa hoteli v bolnišnico. Saniteta komisija je priporočila, naj zdravnik takega bolnika poduči o pomenu izolacije, tako da bo prevoz v bolnišnico zahteval sam, s silo ga namreč ni bilo mogoče spraviti. Bolnišnico v Trnovem so sklenili povečati za petdeset ležišč, postriti nadzor nad desinfekcijo perila in obleke bolnikov za katero bo stroške pri revežih poravnal magistrat. Župan — tedaj Karel Dežman — je dobil vsa pooblastila in odločeno je bilo, da sme »neomejeno denar rabiti v zabranjevanje bolezni«.¹⁷

V istem času je magistratu uspelo rešiti tudi vprašanje desinfekcijskega čistilca. Po sklepu svojega sestanka 6. decembra se je mestni svet obrnil na upravo civilne bolnišnice s prošnjo, da odstopi svojo desinfekcijsko peč mestu v uporabo. S pismom z dne 16. decembra je bolnišnica — podpisan dr. Valenta — prošnjo mestnega sveta zavrnila, češ da te peči iz varnostnih sanitarnih razlogov — aus polizeisanitätlichen Gründen — tudi sama ne uporablja za sežiganje perila iz svoje podružnice za kozave na Poljanah, magistratu pa je za tako delo sploh ne more odstopiti. To je bila edina tovrstna naprava v Ljubljani in tedaj mestnemu svetu ni preostalo drugega, kot da se je odločil za nabavo novega desinfekcijskega čistilca. Iz pripisa na enem izmed poročil je mogoče sklepati, da je Ljubljana tak čistilec dobila že konec decembra 1873.¹⁸

Bolezen pa je v januarju in februarju 1874 v Ljubljani šele dosegla svoj višek, medtem ko je vesti o obolelih mogoče slediti še vso pomlad. »Sploh v več krajih naše dežele koze razsajajo prav hudo,« so 21. januarja 1874 vzdihovale Novice. »Al tudi po mnogih drugih deželah jih je toliko, da zdravniki že mnogo let ne pomnijo toliko te kuge naenkrat po svetu«. In nato resigniran zaključek: »Lakota in dragina, kuge človeške in živinske, pa brezverski liberalizem; vse te tri nadloge tepejo človeštvo zdaj naenkrat; še vojska naj pritisne, potem pa bode napredka na kupe«.

Pregled umrlih zaradi črnih koz po posameznih mesecih prve polovice leta 1874 pokaže na potek epidemije v Ljubljani in njeno upadanje.¹⁹

Mesec	Število vseh umrlih	Število umrlih za kozami
Januar	113	31
Februar	111	28
Marec	122	18
April	88	10
Maj	89	4
Junij	94	4

Deželna vlada je morala še večkrat podaljšati šolski premor in so šole odprli šele v začetku februarja, ko je mestna zdravstvena komisija ugotovila, da bolezen v zadnjem času v mestu ne pridobiva več na številu. Ob takem podaljšanju šolskih počitnic se je Slovenski narod 18. januarja 1874 spraševal, če bodo zaradi koz tudi »predpustni javni plesi morda prepovedani, kakor so te dni v Monakovem prepovedali vse javne veselice zaradi kolere«. Piscu v Slovenskem narodu bi se zdel tak ukrep povsem ustrezen, »kajti zlasti v nižje krčme se shaja vsakovrstno ljudstvo in tako kužno bolezen raznaša«. Vesti o tem, ali je mestna zdravstvena komisija razpravljala o predlogu Narodovega dopisnika, nisem zasledil, Slovenski narod pa ga ni več ponovil. Že teden kasneje so njegove strani polnili dopisi o pustnih slavjih, ki so se v Ljubljani vrstila kar drugo za drugo: najprej meščanski bal na strelišču, nato delavski ples pri »Slonu«, ples točajeve in za pustni torek sokolska maškara. »Tudi po mnogih manjših krčmah so zadnjo nedeljo prav živahno plesali,« poroča Slovenski narod 27. januarja 1874, »vsaj pobita okna, katera sem včeraj zjutraj pri nekaterih teh krčmah opazoval, so nam to pričala«. Istega dne poroča list še o semnju v Ljubljani, številna poročila o gledaliških predstavah pa kažejo, da so bila v času epidemije tudi gledališča odprta kot običajno.

Medtem pa sta bili obe bolnišnici za kozave, deželna na Poljanah in mestna v Trnovem, še vedno polni in v Laibacher Zeitung, kjer je magistrat dnevno objavljala vesti o širjenju bolezni, so še poročali o novih obolelih. Kozave bolnike so odkrili tudi med jetniki na ljubljanskem gradu in, ko so jih prenesli v mestno bolnišnico, je nastalo veliko razburjenje. »Govori se, da na kozah bolne ujetnike prenašajo v bolnišnico v Trnovo,« je poročal Slovenski narod. »Uže zdaj se boje ljudje v bolnico hoditi, a to jih za boga ne bode vabilo niti tolažilo, če bodo morali poleg razbojnikov in tatov ležati.«²⁰

Posebne težave pa so nastale, ker so nekateri poziv mestne zdravstvene komisije k desinfekciji vzeli preveč zares in so se posla lotili s preveliko vnemo. Dne 28. januarja so opozorile Novice, da so »poduki zdravstvene komisije o desinfekciji ali napačno razumljeni ali nejasno dani bili, da si ljudje nes pametno svoja stanovanja s karbolno kislino tako smradijo, da so zdravju (pljučam in mož-

ganom) očitno škodljiva«. Poučen prispevek o načinu in pomenu desinfekcije z naslovom: »Le pametno, da si pri kužnih boleznih več ne škodujemo, kakor koristimo«, je nato sestavil sam dr. Bleiweis in v njem opozoril, da je treba razkuževati le tam, kjer je nevarnost okužbe in ne vse povprek. »Kjer kužnine ni, je škodljivo smraditi take prostore s karbolom ali klorom, namesti čisti zrak vsak dan vanje spuščati,« piše dr. Bleiweis. »Kako, da hočete s karbolom pregnati kože iz sobe svoje, ki jih v sobi ni? . . . Kdor se koz boji, naj ne hodi okoli med ljudmi, da ne bode jih nalezl drugod in jih potem šele prinesel v nedolžno svojo sobo, katero trpinči s smrdljivim karbolom.«²¹

V marcu je že vse več vesti, da bolezen pomenjuje in 22. marca 1874 je Slovenski narod sporočil, da je mestni svet zaprl zasilno bolnišnico za kozave v Trnovem, čeprav bo še nekaj časa ostala v pripravljenosti. V maju je bolezen že skoraj povsem ponehala; neko sporočilo omenja 7. maja, da je od začetka epidemije v mestu zbolelo 423 ljudi, za kozami, umrlo pa jih je 79.²² V juniju je Slovenski narod še enkrat preplašeno zapisal, da so se kože v Ljubljani »zopet začele po malem prikazovati« in se je ponovno bati epidemije.²³ Toda vesti o širjenju koz v Ljubljani nato ni več zaslediti. Nova epidemija, ki je jeseni 1874 prizadela Ljubljano, ni bila več epidemija koz, pač pa epidemija difteritisa.

V času, ko se je epidemija v Ljubljani že bližala koncu, se je deželni odbor začel ukvarjati z mislijo o zgraditvi posebnega bolniškega oddelka za nalezljive bolezni. Misel ni bila povsem nova, saj je že leta 1868 dr. Keesbacher predlagal, naj bi na vrtu bolnišnice zgradili dve baraki in tako bolnike z nalezljivimi boleznimi, ki so do tedaj prebivali v istih prostorih z drugimi bolniki v bolnišnici, povsem izolirali. Deželni odbor se je ob epidemiji koz spomladi leta 1874 ponovno vnel za ta predlog. Predlog so podprli — kot so poročale Novice — tudi vsi primariji, upravnik in adjunkt bolnišnice ter deželni inženir.²⁴ Tedaj pa se je v načrt odločno zaletel Slovenski narod. »Kajti komaj je potihnila govorica po mestu, da več ali manje je zadnje kože zakrivil deželni odbor, ki je na spodnjih Poljanah za kozave bolnike hišo najel,« je pisal Narodov dopisnik, »uže slišimo, da je deželni odbor sklenil začasno bolnišnico za kužne bolezni postaviti na velikem špitalskem vrtu, ki leži prav ob dunajski cesti, najbolje frekventirani ulici v vsej Ljubljani«. Kaj ne bi bilo po tej logiki barake za nalezljivo bolne najpametneje postaviti kar v Zvezdi? se sprašuje Slovenski narod. Pisec članka nato predlaga, naj deželni odbor za tako gradnjo poišče primernejši prostor, po možnosti zunaj mestnega središča.²⁵

Več kot petdeset let so ležali nalezljivo bolni v istih prostorih z drugimi bolniki in nihče se ni posebej pritoževal, so odgovarjale Novice, »ali ni bila nevarnost večja kot zdaj, ko se ločitev izpeljala bode kar najbolj popolno«. Tudi Novicam se misel, da bi se bolnišnica za nalezljivo bolne zidala na primernejšem kraju, ne zdi napačna, imajo pa svoj pomislek in ta pomislek so stroški: pri tedanjem stanju dežele in že tako velikih davkih gradnja ne bi prišla v poštev, še misliti pa ni seveda, da bi stroške v celoti prevzela dežela.²⁶ Dne 24. maja 1874 je Slovenski narod sporočil, da je vprašanje gradnje barak na bolniškem vrtu predloženo kranjskemu sanitetnemu svetovalstvu. Zdi pa se, da je predlog za gradnjo barak tudi tokrat ostal le predlog. Kot piše Peter Radics v svoji zgodovini deželne bolnišnice v Ljubljani, je deželni odbor leta 1877 kupil Dedkovo hišo na Poljanah, ki naj bi služila za bolnišnico za kozave bolnike.²⁷

V letu 1874 je v Ljubljani, ki je tedaj imela 24.000 prebivalcev, umrlo 1142 ljudi, od tega 99 za kozami. Med navedenimi vzroki smrti so koze na tretjem mestu, za jetiko in difteritisom.²⁷

Mestni fizik dr. Viljem Kovač je v svoji »Spomenici mestnega fizikata ljubljanskega«, ki je izšla leta 1875 kot enega glavnih vzrokov za naraščajočo smrtnost (ta je leta 1874 dosegla največji odstotek v zadnjih petnajstih letih) in pogoste epidemije navedel slabe sanitarne razmere v mestu. Pokazal je na številne šibke točke mestne snage od neprimerno zgrajenih greznic in kanalizacije do neustreznih vodnjakov za pitno vodo in javnih kopališč. Kovač je predlagal večje število ukrepov, od katerih so morali nekateri še razmeroma dolgo počakati na svojo uresničitve. Epidemije so se v Ljubljani še pojavlja-

le, pa tudi koze v letu 1873/74 v Ljubljani niso bile zadnjič v gosteh, saj so se ponovno oglasile že leta 1882.

OPOMBE

1. Dr. Friederich Prinzing, *Epidemics Resulting From Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Oxford: At the Clarendon Press 1916, str. 275. — 2. Prav tam, str. 276. — 3. »Statistisches Jahrbuch« für das Jahr 1872 (zv. I, str. 52), 1873 (zv. I, str. 72, zv. X, str. 22—23), 1874 (zv. X, str. 22—23), 1875 (zv. X, str. 22—23). — 4. Citiram po F. Prinzingu, nav. delo: str. 257. — 5. »Denkschrift des Laibacher Stadtphysikates« betreffend die Sanitären Uebelstände der Landeshauptstadt Laibach..., verfasst von Stadtphysicker und Magistrath Dr. Wilhelm Kowatsch, Ljubljana 1875, str. 22 sl. — 6. AS, arhiv deželne vlade za Kranjsko, fasc. 17/7 za leto 1873, fasc. 17/8 za leto 1873, št. 2069. — 7. Dr. Ivan Logar, *Iz zgodovine črnih koz na Slovenskem, Priroda, človek in zdravje XX/1965*, str. 75. — 8. Prav tam, str. 72. — 9. Po: »Statistisches Jahrbuch« 1872 (zv. X, str. 9), 1873, 1874, 1875 (zv. X, str. 12). — 10. Slovenski narod, 24. aprila 1874. — 11. Slovenski narod, 7. maja 1874. — 12. Laibacher Zeitung, 19. decembra 1873. — 13. Mestni arhiv ljubljanski, Reg. I, fasc. 860, XI/7, fol. 1041. — 14. Laibacher Zeitung, 19. decembra 1873. — 15. Laibacher Zeitung, 3. januarja 1874. — 16. Slovenski narod, 1. januarja 1874. — 17. Laibacher Zeitung, 30. decembra 1873 in 8. januarja 1874. — 18. Mestni arhiv ljubljanski, Reg. I, fasc. 860, XI/7, fol. 1082. — 19. Mestni arhiv ljubljanski Reg. I, fasc. 862, fol. 126, 129, 133, 139, 143, 148. — 20. Slovenski narod, 20. januarja 1874. — 21. Novice, 5. februarja 1874, str. 36—37. — 22. Slovenski narod, 7. maja 1874. — 23. Slovenski narod, 13. junija 1874. — 24. Novice, 30. maja 1874, str. 161. — 25. Slovenski narod, 5. maja 1874. — 26. Novice, 10. maja 1874, str. 161. — 27. P. v. Radics, *Geschichte des landschaftlichen Civilspitales in Laibach*, Ljubljana 1887, str. 82—83.

